

Mioara DRAGOMIR

**HRONOGRAF DEN ÎNCEPUTUL LUMII
(MS. 3517).
STUDIU LEXICOLOGIC**

I

**Descrierea lexicului.
Raportare la lexicul din traduceri
mitropolitului Dosoftei.
Raportare la lexicul epocii**

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului
TEOFAN
Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

Editura DOXOLOGIA
Iași, 2017

PREFAȚĂ

Destinul unei cărți

Când am publicat prima carte referitoare la Hronograful den începutul lumii, în 2007¹, ne gândeam că foarte curând vom pregăti-o pentru tipar și pe a doua, pe care o aveam redactată, dar la care intenționam să mai facem unele corecturi și adăugiri. Destinul a făcut, însă, ca lucrul la acest volum să se desfășoare, până la urmă, în trei etape, diferite sub toate aspectele, dar cu o clară continuitate. În prima etapă, ca tânăr cercetător în formare la Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, redactor la Dicționarul limbii române al Academiei, am redactat, în paralel, teza de doctorat în care ne-am ocupat de problemele de filologie și de lexicul Hronografului. Ulterior, am continuat cercetarea acestui text și a altor subiecte de filologie și lingvistică de asemenea, în paralel cu lucrul ca redactor și revizor la Dicționarul limbii române al Academiei. În perioada 2008-2010, lucrul la Dicționar s-a intensificat atât de tare, încât a ajuns să ne acapareze mult și ca timp, și ca subiect de cercetare, întrucât aceasta a fost perioada de finalizare a primei ediții a acestei opere lexicografice supranumite, datorită complexității sale, Dicționarul tezaur. În perioada 2009-2012, lucrul nostru la Dicționar s-a desfășurat în paralel cu un nou proiect, Monumenta linguae Dacoromanorum, de un alt tip de dificultate, foarte solicitant ca timp și concentrare. La acest proiect, la care au lucrat specialiști din toată țara, partea noastră a fost de a transcrie, dar mai ales de a revizui câteva sute de pagini de text chirilic din cele două manuscrise biblice². În aceeași perioadă, ne-a revenit corectura a peste

¹ Vezi Mioara Dragomir, *Hronograf den începutul lumii (Ms. 3517). Probleme de filologie*, Iași, Editura Trinitas, 2007.

² Alături de tipăritura *Bibliei de la 1688*, aceste manuscrise au fost publicate în ediția critică *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, ce cuprinde douăzeci și patru de volume și a fost lansată în 2015.

opt mii de secvențe electronice și participarea la o corectură finală de suprafață într-un alt proiect, ademenitor prin ceea ce promitea, eDTLR – Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic.

*Cu alte cuvinte, redactarea propriu-zisă la cartea pe care ne-o propusesem despre lexicul Hronografului a trebuit să stagneze până în anul 2014. Preocuparea interioară pentru subiect, însă, a rămas constantă, pentru că în acest timp s-au acumulat cunoștințe, informații, abilități (una dintre ele fiind și de ordin tehnic, precum utilizarea programelor computerizate de redactare) pe care le-am depus în proiectele amintite, dar care s-au „depozitat” și în privința cercetării temelor legate de Hronograf. Am publicat, însă, în acest răstimp, studii și articole referitoare la lexicul acestei scrieri vechi, în reviste și volume de specialitate din țară, în primul rând în cele două publicații ale Institutului de Filologie Română „A. Philippide”. Cercetările noastre s-au extins și asupra limbii literare – studiind cum este gândit acest aspect în concepția lui A. Philippide –, asupra temelor Dicționarului limbii române, a unor subiecte de lexicologie, lexicografie, precum și asupra problemelor de interpretare a grafiei chirilice, pe care le-am cercetat din perspectiva viziunii savantului G. Ivănescu, încercând să valorificăm, totodată, cercetările filologilor bucureșteni și clujeni asupra acestui subiect. În urma acestor cercetări, am propus un sistem de transcriere a slovelor **Ѡ, ѡ** și **Ѣ**³.*

Un moment important în traseul sinuos al lucrului la cartea de față, care a determinat scrierea celui de al doilea volum, a fost apariția monografiei Alexandru Philippide, scrisă de doamna Carmen-Gabriela Pamfil⁴, cercetător științific gradul I, la Institutul de Filologie Română „A. Philippide”. Studiul acestei cărți

³ Vezi Mioara Dragomir, *Interpretarea grafiei chirilice în viziunea lui G. Ivănescu*, în „Anuar de Lingvistică și Istorie literară”, Număr special G. Ivănescu – 100 de ani de la naștere, t. LIII, București, Editura Academiei, 2013, pp. 91-109.

⁴ Vezi Carmen-Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide*, București, Editura Litera Internațional, 2008.

ne-a deschis orizontul spre o parte teoretică ce lipsea demersului nostru în stadiul în care se afla atunci, lărgind, în același timp, meditația asupra problemei grele a identificării traducătorului Hronografului, care ne-a preocupat de la începutul cercetării. Ne-am gândit mult asupra a ceea ce înseamnă conceptul de bază psihologică/spirituală care, alături de cel de bază articulatorie, constituie concepte centrale ale doctrinei lingvistice A. Philippide – G. Ivănescu⁵. Ne-am străduit să-l înțelegem și am aplicat acest concept în analiza lingvistică, în cercetarea lexicului din Hronograf și în problema filologică a stabilirii traducătorului. Aplicarea conceptului de bază psihologică/spirituală ne-a fost de mare utilitate, atât în metoda pe care am folosit-o, cât și în exprimarea ca atare a acestor chestiuni lingvistice și filologice.

În sfârșit, a treia etapă este cea a reînceperii redactării cărții, care a durat din prima lună a anului 2014 până la momentul apariției volumului. Două au fost temele mari care ne-au preocupat și în această perioadă: norma de cercetător la Dicționarul limbii române al Academiei, problemele legate de lucrul la noua ediție a acestei lucrări și redactarea cărții de față. Am lucrat constant, lună de lună, astfel încât am operat în redactarea inițială a cărții schimbări substanțiale în descrierea lexicului din partea a doua a primului volum și am redactat în formă finală volumul al doilea.

Cercetarea noastră a avut în vedere lexicul Hronografului, dar a cuprins, pe cât a fost posibil și necesar, epoca veche (secolele al XVI-lea – al XVIII-lea), mai cu seamă secolul al XVII-lea, în care a fost tradus textul. Am studiat în special traducerile mitropolitului Dosoftei (cele publicate în ediții, dar și în manuscris), pentru a înțelege și pentru a demonstra argumentat ceea ce ni se părea o evidență încă înainte de susținerea tezei de doctorat: textul nu a fost tradus de acest cărturar, cum s-a afirmat. De asemenea, în prima carte despre Hronograf am exprimat părerea

⁵ Aceasta este unica doctrină lingvistică românească, concepută de părintele Școlii lingvistice ieșene, marele lingvist A. Philippide, și de elevul său, savantul lingvist G. Ivănescu, sintetizată și continuată de Carmen-Gabriela Pamfil în monografia citată.

noastră că nici *tretilogofătul Pătrașco Danovici* nu a putut fi traducătorul textului – așa cum s-a susținut de-a lungul timpului –, ci copistul unuia din manuscrisele care au derivat din traducerea propriu-zisă. Trăsăturile bazei psihologice/spirituale a traducătorului ni s-au conturat una câte una în timpul cercetării lexicului, astfel încât am urmat o ipoteză care a devenit *cvasicertitudine*: cel mai probabil, textul *Hronografului* a fost tradus de cărturarul moldovean *Nicolae Milescu Spătarul*.

O operațiune necesară, atât în analiza lingvistică, cât și în problemele de filologie, a fost confruntarea traducerii cu textul grecesc, care ne-a relevat o seamă de realități nebănuite. Astfel, în cartea în care am abordat problemele de filologie pe care le ridică textul, prin acest demers comparativ, am demonstrat cu argumente filologice viabilitatea ipotezei noastre. Rămânea să demonstrăm ceea ce ne-a fost clar pe tot parcursul cercetării: faptul că limba textului, în aspectele ei de ordin lexical (dar și fonetic) nu este, cum s-a susținut, limba textelor mitropolitului *Dosoftei*. Cercetarea lexicului din traducerile mitropolitului cărturar ne-a fost necesară pentru a demonstra că *Hronograful* nu este tradus de acesta, dar se constituie și într-o analiză ca atare, prin care am încercat să contribuim la cunoașterea limbii marelui învățat cleric. Prin dezvoltarea acestui subiect, dar și prin capitolele sau paragrafele despre lexicul epocii, am încercat să aducem un plus de cunoaștere la studiul istoriei limbii române literare din perioada veche.

Volumul în sine este, desigur, perfectibil, dar considerăm că a ajuns la stadiul în care trebuie să vadă lumina tiparului. În perioada veche a culturii românești, oamenii care scriau sau traduceau cărți aveau obiceiul ca, în predoslovii, să-și ia iertăciune de la cititor pentru greșelile din carte, spunând că ele se datorează imperfecțiunii firii umane. Ne asumăm greșelile din acest volum, de orice natură vor fi fiind, nădăjduind în același timp că am realizat o construcție care contribuie la descoperirea secolului al XVII-lea al culturii vechi românești din perspectivă filologică și lingvistică.

Am folosit în textul nostru ortografia în vigoare, dar în textele vechi nu se poate scrie forma „sunt” din motivul foarte clar că această formă nu a existat în istoria limbii române până în secolul al XIX-lea, când a fost inventată de curentul latinizant. De asemenea, pentru textele vechi nu puteam transcrie cu două tipuri de grafem același sunet, astfel că am scris cu „î”, pentru a distinge textul din Hronograf și din celelalte texte vechi. Am transcris aceste două aspecte așa cum apar ele în textul manuscrisului.

Cartea de față se adresează în primul rând specialiștilor, dar este scrisă în așa fel încât lasă acces tuturor cititorilor interesați de perioada veche a culturii române, de limba română veche, de traduceri vechi, de personalități ale elitelor românești precum mitropolitul cărturar Dosoftei și, desigur, cărturarul laic Nicolae Milescu Spătarul, care – așa cum am arătat, iar aici continuăm să dezvoltăm o serie întreagă de argumente – considerăm că este și traducătorul Hronografului.

INTRODUCERE

1. *Hronograful den începutul lumii* este o traducere – prelucrată cu accente originale, redată în vechea română literară – a cronografului lui Matheos Kigalas²², îmbogățită cu adăugiri din cronograful lui Dorotheos de Monemvasia²³, din *Alexandria* și, posibil, și din alte scrieri²⁴ și cu extrase dintr-o *Biblie* slavonă. În filologia românească este cunoscut și sub numele *cronograful tip Danovici* sau *cronograful Kigalas-Dorotei*. Manuscrisul traducerii fie s-a pierdut, fie există încă, dar nu a fost scos la lumină până în prezent. A fost stabilit, însă, și descris de către istoricul Iulian Ștefănescu, prototipul celor peste 50 de copii parțiale sau integrale, care este ms. 3517²⁵. Acest manuscris mai cuprinde,

²² *Νέα σύνοψις διαφορών ιστοριών...* (*Nou compendiu de diferite istorii...*), Veneția, 1650. Acest cronograf a fost tradus și de mitropolitul Dosoftei, în 1689, în perioada șederii în Polonia; vezi Alexandru Elian, *Dosoftei, poet laic*, articol din anul 1967, publicat în vol. *Bizanțul, biserica și cultura românească. Studii și articole de istorie*, ediție îngrijită de Vasile Muntean, Iași, Editura Trinitas, 2003, pp. 119-127; vezi și Doru Mihăescu, *Cronografele românești* (MIHĂESCU, CRON.), cap. *Cronograful lui Matei Cigala (Matheos Kigalas)*, București, Editura Academiei, 2006.

²³ *Βιβλίον ιστορικὸν περιέχον ἐν συνόψει διαφόρους καὶ ἐξόχους ιστορίας...* (*Carte istorică cuprinzând pe scurt diferite și interesante istorii...*), Veneția, 1631. Prezentarea detaliată a celor două cronografe grecești este realizată de Demostene Russo, în volumul *Studii istorice greco-române. Opere postume*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol I”, 1939, pp. 68-91, unde apar și titlurile complete și traduse, la p. 68 și 87.

²⁴ Traducătorul aduce informații și face referire la o *Cosmografie*, fără ca această referire să se regăsească în Kigalas (vezi p. 464): *precum le scrie Cozmografia* f. 517^r; vezi și cap. *Concluzii* al lucrării de față.

²⁵ Vezi I. Ștefănescu, *Opere istorice*, cap. *Cronografele românești: tipul Danovici*, Partea I, Biblioteca Revistei istorice române, București, 1942, pp. 130-136; vezi și unele aspecte privind intervențiile copiștilor și grafia, pe care le-am prezentat în cartea *Hronograf den începutul lumii (Ms. 3517). Probleme de filologie*, Iași, Editura Trinitas, 2007, pp. 27-31 și pp. 42-50.

după încheierea textului *Hronografului*²⁶, o seamă de învățături ce urmează tradiția bizantină, ale împăratului Vasilie Macedoneanul către fiul său, Leon.

2. Traducerea *Hronografului* a fost realizată în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Urmărind problema datării din aproape în aproape, am ajuns la concluzia că, cel mai probabil, traducerea propriu-zisă s-a făcut în intervalul 1658-1661, iar copierea ms. 3517 în intervalul 1661-1672²⁷. În ceea ce privește traducătorul *Hronografului*, filologii și istoricii au emis mai multe ipoteze: începând cu T. Cipariu, D. Russo ș.a., iar recent G. Ștrempel și Paul Cernovodeanu²⁸, s-a afirmat că traducerea este în întregime opera unui tretilogofăt bucovinean, Pătrașco Danovici; o altă ipoteză, a lui I. Ștefănescu, este aceea că numai partea scrisă în ms. 3517 de primul copist (f. 1 - f. 270) este traducerea lui Danovici; după o altă variantă, aparținând lui N.A. Ursu, traducerea se datorează mitropolitului Dosoftei. În cartea recentă dedicată cronografele românești, D. Mihăescu conchide că „paternitatea traducerii acestui cronograf continuă să ridice destule semne de întrebare”²⁹. Pe baza afirmației lui Al. Mareș că interpolarea din *Cartea cu multe întrebări foarte de folos...*, tradusă de Nicolae Milescu Spătarul, are legătură cu cronografele bizantine, D. Mihăescu nu exclude posibilitatea ca și Milescu să fi avut un anumit aport la această traducere.

Timp de câțiva ani ne-am ocupat îndeaproape de problemele filologice pe care le ridică acest text și de studiul lexicului *Hronografului den începutul lumii*. O seamă de aspecte care, prin studiu, au devenit *argumente* de două tipuri, pe de o parte *filologice* și,

²⁶ Ordinea din cronograful lui Kigalas nu este urmată întocmai. Anumite capitole sunt așezate la sfârșit, iar la altele traducătorul a renunțat; vezi prezentarea glavelor din ms. 86, copie fidelă a ms. 3517, și confruntarea cu capitolele din textul grecesc în *Studiul introductiv* al lui Paul Cernovodeanu la ediția îngrijită de Gabriel Ștrempel, *Cronograf tradus din grecește de Pătrașco Danovici*, București, Editura Minerva, vol. I, 1998, vol. II, 1999.

²⁷ Vezi *loc. cit.*, cap. *Datarea ms. 3517*.

²⁸ Vezi *ed. cit.*, *Cronograf tradus din grecește...*

²⁹ Vezi MIHĂESCU, CRON., p. 242.

pe de altă parte, *lingvistice*, ne-au îndreptat, inițial spre *ipoteza*, apoi spre *rezultatul* că textul este tradus în întregime de cărturarul moldovean Nicolae Milescu Spătarul.

3. Pentru noi, important și de mare utilitate în analiza lingvistică și în cercetarea filologică, cu rezultate în demersul stabilirii traducătorului *Hronografului*, este conceptul de *bază psihologică/spirituală* din doctrina lingvistică A. Philippide – G. Ivănescu, sintetizată în esența ei și continuată de Carmen-Gabriela Pamfil, în monografia *Alexandru Philippide*³⁰, în special în capitolele *Teoria limbii* și *A. Philippide și G. Ivănescu – corifeii Școlii lingvistice ieșene*. Analiza lexicului *Hronografului* dezvăluie trăsături spirituale bine conturate ale *bazei psihologice/spirituale* a traducătorului. De asemenea, cercetarea textului, în sensul informațiilor pe care le prezintă, și, totodată, confruntarea cu originalele grecești dezvăluie caracteristici esențiale ale personalității traducătorului.

4. Descrierea lexicului *Hronografului den începutul lumii* necesită două demersuri diferite. Pe de o parte, trebuie stabilit statutul traducerii față de textele grecești, atât la nivelul *macrotextului*, al textului în ansamblu, cât și la nivelul *microtextului*, respectiv al unității de traducere. Acest parcurs este important pentru a constata în ce măsură se realizează transferul lingvistic din textul-sursă, al cronografului lui Kigalas și cel al lui Dorotheos de Monemvasia, în textul *Hronografului* (vezi Partea I a primului volum). Pe de altă parte, fiind un text vechi, din secolul al XVII-lea, tradus de un cărturar, bun cunoscător al limbilor greacă, slavonă, turcă, latină și cu evidente veleități literare și un bun stăpânitor al limbii române, este necesar studiul lexicului atât în sincronie, cât și în diacronie, din perspectiva provenienței și a modului de adaptare a elementelor străine, a etimologiei, a sistemului derivării, a calcurilor, a semantismului, a îmbinărilor stabile cu valoare expresivă (vezi Partea a II-a a primului volum).

5. Deoarece s-a susținut ipoteza că traducătorul *Hronografului* ar fi mitropolitul Dosoftei al Moldovei, considerăm că, pentru

³⁰ Vezi Carmen-Gabriela Pamfil, *op. cit.*

a ajunge la concluzii pertinente, este necesară atât descrierea, precum și analiza lexicului din traduceri ale acestui mare cărturar cleric, fapt pe care îl realizăm în partea a doua a primului volum și în volumul al doilea. Pentru anumite categorii lexicale, cum sunt derivatele, calcurile de structură ș.a., am extins observațiile asupra epocii vechi, în ansamblul ei.

6. În sfârșit, studiind conceptul de *bază psihologică/spirituală* și aplicându-l în cercetarea lexicului *Hronografului*, reunind și argumentele filologice prezentate în lucrări anterioare, putem contura trăsăturile *bazei psihologice/spirituale a traducătorului*, astfel încât suntem în măsură să ajungem la o concluzie în privința identității lui. Realizăm acest demers în volumul al doilea al lucrării de față, în care arătăm că, deși traducătorul *Hronografului* și mitropolitul Dosoftei (precum și alți cărturari ai epocii) au în comun o serie de trăsături, cum ar fi cunoașterea limbilor străine, sentimentul religios, cunoașterea dogmei și altele, acestea se manifestă în lexic diferit, pentru că *baza psihologică/spirituală a traducătorului Hronografului este diferită de baza psihologică/spirituală a mitropolitului Dosoftei*.

PARTEA I.
OBSERVAȚII ASUPRA MANIEREI DE
TRADUCERE A *HRONOGRAFULUI*
DEN ÎNCEPUTUL LUMII

CAPITOLUL 1.

Tehnica traducerii *Hronografului den începutul lumii* la nivelul macrotextului. *Hronograful* este tradus într-o manieră predominant autonomă de textul grecesc. Exemplificare. Traducătorul – poliglot, inițiat în probleme teologice, spirit enciclopedic. Calitățile esențiale ale textului, expresivitatea și claritatea, reflectă trăsături ale profilului spiritual al traducătorului: ordinea interioară și acuitatea observației. Exemplificări de traducere în (a) *dialoguri* sau chiar *monologuri*, (b) *narațiune*, (c) *fragmente descriptive*

1. *Hronograful den începutul lumii* se numără printre acele traduceri din epoca veche a culturii române care au fost realizate într-o manieră liberă, autonome față de textul străin original. Cercetarea textelor traduse în secolul al XVII-lea a relevat faptul că această manieră se întâlnește în traducerile lui Nicolae Milescu Spătarul³¹, ale mitropolitului Dosoftei, chiar în cele ale lui Miron

³¹ Vezi și L. Onu, *Cea mai veche traducere românească a Istoriilor lui Herodot și problemele pe care le ridică. Studiu filologic* la HERODOT; Al. Mareș, „*Interpolarea*” din *Cartea cu multe întrebări a lui Nicolae Spătarul (Milescu). O chestiune de paternitate*, în SCL, 1989, nr. 2, p. 156. Despre aceeași

Costin³² și, probabil, și la alți cărturari. Fenomenul traducerii în cultura veche românească este amplu și deosebit de complex dar, tocmai din aceste motive, puțin studiat pentru a se stabili, pe baza analizei modului în care a fost tradus, cărui cărturar se datorează traducerea unui anume text care nu are autograful traducătorului, precum *Hronograful*. Există, însă, criterii și metode care, prin cercetare, pot conduce la aflarea traducătorului. În ceea ce privește modul de redare al *Hronografului*, așa cum am demonstrat³³, se pot constata diferențe semnificative, atât la nivelul macrotextului, cât și al unității de traducere, între redarea în românește a cronografului lui Mattheos Kigalas, *Novă adunare de istorii începând de la faptul lumii...*, realizată de mitropolitul Dosoftei în 1689, și traducerea aceluiași text grecesc³⁴ în *Hronograf den începutul lumii*.

2. În opinia noastră, textul *Hronografului* este o traducere a unui cărturar poliglot, inițiat în probleme teologice, – temă principală a *Hronografului*, tratată în special în partea finală. În cele peste 600 de foi ale acestei scrieri se întâlnesc, desigur, fragmente întregi care urmează îndeaproape originalele grecești, cronograful lui Kigalas și cel al lui Dorotheos de Monemvasia, dar o bună parte a textului se caracterizează prin autonomie, uneori de mare amplitudine, față de original. Fragmentele respective sunt fie contrase,

manieră de a traduce, abordată de Milescu în *Cartea cu multe întrebări foarte de folos pentru multe trebi ale credinței noastre, tălmăcită de Nicolae Spătarul de pre limba grecească pre limba noastră proastă rumânească, întru trecutul anilor de la Hristos 1661, în luna lui ghen[arie], 10 dni*, siglata aici MILESCU, M., se vorbește și în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, unde se arată că Milescu „tratează textul cu destulă libertate, prelucrează, amplifică sau reduce” textul originalului.

³² Vezi M. COSTIN, O., *Comentarii*, pp. 421, 422, 430, 431.

³³ Vezi DRAGOMIR, HRON. FIL., capitolul final al lucrării, *Repere pentru stabilirea traducătorului*.

³⁴ După cum am precizat în *Introducere*, traducătorul a folosit și alte surse, a preluat uneori informații și din cronograful lui Dorotheos de Monemvasia, *Βιβλίον ιστορικόν...*, dar textul de bază, pe care îl are constant în fața ochilor, este textul lui Mattheos Kigalas, *Νέα σύνοψις διαφορῶν ιστορικῶν...*

fie amplificate în raport cu textul grecesc, fie rescrise, în sensul că se păstrează ideea, dar narațiunea este reorganizată, ca în textul:

„Pre aceeaa vreamē, cînd aț audzit c-au fost Nevrod, atunce era urieșii cei mari, că și Nevrod împărat încă era uriaș. Și să bizuiia ei toț tării lor și părăsisă a să mai închina lui Dumnădzău, ce să închina cine la ce-i bătea inema. Iar Nevrod să asămānasă tocma cu Dumnădzău și să închina toată țara sa lui, nu ca unui împărat, ce ca unui dumnădzău. De ce, pre aceeaa vreamē, de vrea hi vrun om tare și viteaz și daca muriia, ei făcea un stîlp de piatră sau de aramă și-i scriia chipul într-acei stîlp, ca să-ș aducă aminte de vitejiile lui, carele făcusă. Așea le era obicina” (f. 6^{r-v}).

Ἐκ τῆν φυλῆν τοῦ Χάμ ἐγενήθη ὁ Νεβρωδ, καθὼς ὀπισθεν ἐγράψαμην. ὁ ὁποῖος ἔκτισεν τῆν Βαβυλῶνα, ἦτον πολλὰ δυνατὸς ἀνάμεσον εἰς τοὺς Γίγαντας. διὰ τοῦτο ἔγινεν καὶ πρῶτος βασιλεὺς τῶν Ἀσσυρίων. ὁ ὁποῖος ἄπο τῆν ὑπερήφανίαν του, ἠθέλησεν νὰ ὀνομασθῆ θεὸς. καὶ ἔτζη τὸν ἐθεοποίησαν οἱ Ἀσσύριοι καὶ ὀνόμασαν τον Ὀρίωνα, κρονον. καὶ λέγουσιν πῶς εἶναι ὁ πλανήτης ἐκεῖνος ὅπου εἶναι εἰς τὸν οὐρανὸν [ιζ'-ιη']³⁵ (p. 17-18) (= Din seminția lui Ham s-a născut Nevrod, după cum am scris mai sus, care a construit Babilonul; acesta era foarte puternic între giganti, de aceea a fost și primul împărat al asirienilor. Care, din mândria sa, a vrut să se numească zeu. Și astfel l-au zeificat asirienii și l-au numit Orion, Cronos. Și spun că este planeta aceea care este în cer).

3. Analiza fragmentelor care nu se află în textele grecești și, prin urmare, aparțin traducătorului, dar și a celor rescrise, scoate în evidență faptul că ele sunt generate de două tendințe complementare. Pe de o parte, dezvăluie necesitatea interioară a traducătorului³⁶

³⁵ Textul grecesc are diferite tipuri de greșeli de tipar. Chiar dacă pe unele le-am sesizat, cu toate acestea, neavând o specializare în domeniu, noi am păstrat grafia respectivă, cu diferitele semne, și am intervenit foarte rar și într-un mod ne semnificativ în redarea pasajelor din Kigalas ca, de exemplu, acolo unde lipsește accentul și nici în acest caz întotdeauna.

³⁶ Vezi și HERODOT, p. 584.

de a comunica realitățile din scrierile traduse manifestându-și propria atitudine, prezentând informații din diverse domenii, din propria experiență, adăugând diverse imagini acumulate de-a lungul timpului. Din această tendință izvorăște *expresivitatea* textului și, în ceea ce privește personalitatea traducătorului, aceste trăsături conturează o latură enciclopedică a formației sale. Pe de altă parte, această pornire de a transmite informațiile în modalitatea precizată are în vedere, în permanență, cititorul, mai precis imperativul ca atât esența faptelor, cât și detaliile să fie surprinse integral. Astfel se conturează o altă trăsătură, *claritatea* textului, care relevă, între trăsăturile profilului spiritual al traducătorului, ordinea interioară și acuitatea observației. Aceste trăsături se pot remarca atât în fragmentele aduse ca exemplu mai jos și în cele mai multe din pasajele prezentate în această primă parte a cărții, cât și în cele prezentate pe tot parcursul lucrării de față. De multe ori faptele sau termenii utilizați sunt explicate prin glose sau prin sinonime. Pentru maniera în care a fost tradus *Hronograful* este foarte potrivită observația lui Paul Ricoeur: „Ospitalitatea limbajului așadar, unde plăcerea de a locui în limba celuilalt este compensată și de plăcerea de a găzdui, în propriul spațiu primitor, spunerea străinului”³⁷.

4. În teoria (și practica) traducerii este general acceptată părerea că orice traducător este, indiscutabil, și creator. În ceea ce privește textul *Hronografului*, calitatea de creator de text literar, de autor, a traducătorului reiese atât din fragmentele care au text corespondent în originalele grecești, cât, mai cu seamă, din pasajele create, care nu există în grecește. Aceste fragmente sunt: (a) fie *dialoguri* sau chiar *monologuri*, (b) fie *narațiuni*, lărgită în pasaje mai mari sau mai mici, pe baza unor deducții logice din context, dar influențate, de cele mai multe ori, și de momente trăite, (c) fie *fragmente descriptive* pe care, în anumite situații, traducătorul le inserează în calitate de vizitator, de cunoscător direct al realităților

³⁷ Vezi Paul Ricoeur, *Despre traducere*, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 74.

descrie³⁸. În fragmentele care urmează, textul între croșete aparține traducătorului³⁹:

(a) „Fraților, [de v-a hi voia] să aveți pace între voi [și să nu hie cu strîmb nice unuia, nice altuia], să vă dau doi mangări ce am și-m dați mie această piatră. [Și de voi putea mai scoate ceva de pre dînsa, de bine. De nu, tot nu va mai hi nimic. Numai să nu vă mai vădz pricindu-vă]” (f. 95^v). În Kigalas: 'Αδελφοὶ διὰ τὴν εἰρηνευθῆτε, δώστε μου ἐμήνα τὸν λίθον καὶ ἐπάρτε δύο νομίματα καὶ μοιράσέα [σι'-σια'] (pp. 210^a-211^a) (= Fraților, ca să vă liniștiți, dați-mi mie piatra și luați doi bani și împărțiți-i).

„Iar dacă vădzu Noe că nu-i va mai întoarce, [nice-i bag în samă cuvintele], i-au părăsit și ș-au lăsat și el moșiia de acolo și s-au mutat. [Și dzisă: «Mai bine să petrec în pustiu, cu gadeni sălbatece, decît să lăcuiesc cu oameni fără leage»]” (f. 1^v). În Kigalas: Ο ὅποιος βλέποντας τοὺς ἀνθρώπους εἰς τέτοιαν πλάνην, ἀφήνοντας τὴν πατρίδα τοῦ ὁποῦ ἐγηγήθη, ἔφυγεν ἄπὸ τὴν μέσιν τοὺς καὶ ἐπήγην εἰς ξένον τόπον καὶ ἑκατοῖκα [ιγ'-ιδ] (pp. 13-14) (= Care, văzându-i pe oameni într-o asemenea rătăcire, lăsându-și țara unde s-a născut, plecă din mijlocul lor și merse în locuri străine și locui).

³⁸ Vezi și fragmentele pe care le-am prezentat în cap. *Repere pentru stabilirea traducătorului*, din lucrarea noastră *Hronograf den începutul lumii* (Ms. 3517). *Probleme de filologie*.

³⁹ După cum spune D. Russo în *op. cit.*, p. 88, în textul său, Kigalas preia sute de pagini din cel al lui Dorotheos de Monemvasia și ambele texte au la bază o altă scriere: „Cronica lui Dorotei, ca și a lui Cigala, pornește de la *Cronica de la 1570*, iată de ce în aceste două cronografe găsim sute de pagini la fel, cuvânt cu cuvânt. Dar asemănarea cea mare între ele nu se datorește numai izvorului comun, pe care îl utilizează amândoi. Cigala, desigur, a avut supt ochi și a utilizat cam fără jenă pe predecesorul său, deși tipărea un cronograf pentru a concura tipăritura lui Dorotei”.

Mattheos Kigalas a procedat conform tradiției bizantine de scriere a cronografelor și nu credem că pe acea vreme se punea problema în sensul concurenței, ci, mai degrabă în sensul acumulării informației și ca textul final să fie cât mai cuprinzător. Astfel, textele fiind asemănătoare până la identitate, din economie de spațiu, noi am prezentat aici pasaje numai din Kigalas (siglat κ).

(b) „[Și cum ieși Moisi cu eghipteanii, așa și] frînsără pre ethiopi [și-i scoasă den țara Eghiptelui și-ncă s-au luat după dînșii și i-au gonit și pren țara lor, ș-au prădat ș-au robît, cît le-au trebuit]. Ș-au agiuns și pînă la Sova, la cetatea unde împărăția ei. Și o au dobîndit, de era pre mîna eghipteanilor” (f. 30^r). În Kigalas: Καὶ εἰς δέκα χρόνους πολεμίζοντας τοὺς αἰθίοπες ἀφανησέν τοὺς καὶ ἐπήρην τὴν Σάβα ὁποῦ ἦτον θρόνος τοῦ βασιλέως τῶν Αἰθιόπων [μζ'] (p. 47) (= Și în zece ani luptând cu etiopienii, i-a învins și au luat Sava, unde era tronul împăratului etiopienilor).

„Isaac, [ca un cucon tînăr, nu pricepu nimic de aceasta, ce întreba] pre tată-său, dzicînd” (f. 12^r). În Kigalas: Λέγει ὁ Ἰσαὰκ πρὸς τὸν πατέρα του τὸν Ἀβραὰμ [κη'] (p. 28) (= Spune Isaac către tatăl său, Avraam).

„I să jelui muierea [și scoasă și haina lui Iosif de față] și începu a plînge, [cumu-i obicina muierească]” (f. 20^v). În Kigalas: Καὶ ὡς τὸν εἶδεν ἡ γυναῖκα ἄρχησεν νὰ κλαίει [λε'] (p. 35) (= Și cum l-a văzut femeia, a început să plîngă).

„Iară Sara sta den dosul lui Avraam și dac-au audzit de născut, [ea rîsă cătinel dentru dînsă]” (f. 11^r). În Kigalas: Ἡ δὲ Σάρρα ἔστεκεν ὀπίσω εἰς τὸν Ἀβραὰμ, καὶ ἀκούοντας ἐγέλασεν [κζ'] (p. 27) (= Sara stătea în spatele lui Avraam și, auzind, rîse).

„Și să zgîndărîră atîtea țințari, [cît era negură de nu-ș vedea oamenii calea încătro mărg. Și le intra pren ochi și le periaa/dobitoacele, cum era mai rău.] Și nu avea oamenii odihnă, [ce să înneca cu fumuri ca să-i rășchire, iară ei încă tot mai mult să strîngea]” (f. 33^{r-v}). În Kigalas: Καὶ εὐγησαν τόσον πλήθος κουνούπια μεγάλα (τὰ ὁποῖα λέγονται σκνίπες) μικρὰ, ὁποῦ ἐγέμισεν ὄλος ὁ τόπος. τόσον ὁποῦ δὲν ἐμπόρεν νὰ κατοικήσῃ ἄνθρωποι [ν'] (p. 50) (= Și a ieșit atîta mulțime de țințari mari (care se numesc musculițe), mici, încât au umplut tot locul, atîta cât nu mai puteau să locuiască oamenii).

(c) „[Iară împăratul Iustinian, toate aceaste le uită și ca un vis fură întru inema sa.] Ce pentru aceaste toate și pentru zavîștiile vrăjmașilor, scoasă pre Velisarie den toată cînstea lui și

mare mînie și urgie aruncă asupra lui. Și pre dînsul închisără-l [într-o culă de piatră mare, care iēste și pînă astădz și să cheamă «cula lui Velisarie». Și-i luă împăratul toate bucatele și avuțîia și-i pustiiră curțile, carele stau și astădz în Țarigrad, de le veade toată lumea. Și-i scris numele lui Velisarie pren multe locuri în zidiurile casăi, care casă le dzîc turceaște Techir sarai. Iară împăratul, fără aceaste multe ce i-au făcut, au trimis acolo unde era închis, într-acea culă, adecă baștea,] ș-au învățat de l-au orbit” (f. 275^v). În Kigalas: Καὶ ἐφθώνησάν τον, τὸν ἐσυκωφάντησαν καὶ παρέδοκάν τον τοῦ βασιλέως, πρῶτον ἐγύμνοσέν τον ἄπὸ πάσης τιμῆς, καὶ ἄπὸ ὅλα του τὰ πράγματα, ἕκαμην τον ὡς αἰχμάλωτον εἶτα εὔγαλάν του τὰ ὀμμάτια [σοθ’] (p. 279) (= Și l-au invidiat, l-au defăimat și l-au dat împăratului; mai întâi l-au despuiat de orice cinste și de toate averile, făcându-l ca un rob, apoi i-au scos și ochii).

5. În concluzie, trăsăturile principale care se observă, pe de o parte, în tehnica traducerii *Hronografului den începutul lumii*, deci în dinamica *procesului* traducerii acestui text, și, pe de altă parte, în textul propriu-zis al traducerii ca *rezultat* al acestui proces⁴⁰, sunt *autonomia* față de textul grecesc și, ca o consecință a acestei maniere de traducere și, în același timp, a talentului traducătorului, *expresivitatea* și *claritatea* scrierii.

⁴⁰ Pentru aceste două aspecte pe care le presupune traducerea unui text, vezi Roger Bell, *Teoria și practica traducerii*, Iași, Editura Polirom, 2000, pp. 30-32.

CAPITOLUL 2.

A. Structura *microtextului* sau elementele *unității de traducere*. Conceptul de unitate de traducere din teoria lui Roger Bell. Conceptele de *desemnare*, *semnificație*, *sens* din teoria lui Eugen Coșeriu. *Expresivitate și literalitate în Hronograf – traducere neutră și traducere interpretativă liberă*. Împrumuturile străine grecești, turcești, slavone, latine și raportarea lor la cele două tipuri de traducere, ca elemente de competență a traducătorului în cunoașterea acestor limbi

1. Evidente la nivelul *macrotextului*, după cum reiese și din cele câteva extrase de mai sus, caracteristicile traducerii *Hronografului* se reflectă și la nivelul *microtextului*, al mecanismului intim al *unităților de traducere*, al specificului diverselor categorii de lexeme utilizate de traducător. Sintetizând definițiile date noțiunii de unitate de traducere de-a lungul timpului, R. Bell ajunge la următoarea concluzie: „Dacă ne întrebăm care este cu adevărat unitatea pe care traducătorul o procesează în timpul traducerii, vom descoperi că există suficiente dovezi psihologice și lingvistice pentru a sugera că această unitate tinde să fie propoziția”⁴¹. Prin urmare, în general, unitatea de traducere poate fi considerată propoziția, dar, în anumite cazuri, înțelegem că tot astfel pot fi denumite și structurile mai restrânse sau mai extinse decât propoziția.

2. În teoria lui Eugen Coșeriu asupra traducerii, un rol esențial revine celor trei concepte – *sensul*, *semnificația*, *desemnarea* –, referitoare la mesajul textului, limbile care intră în contact în actul

⁴¹ Roger Bell, *op. cit.*, p. 47.

traducerii și factorul extralingvistic, realitatea desemnată. Coșeriu arată că redarea unui text într-o limbă străină nu presupune o simplă trecere de la o limbă la alta, de la o semnificație la alta, ci „traducerea întrebuițează semnificațiile pentru a reda o anumită desemnare și un anumit sens: sensul dintr-un text dat”⁴². Din exemple și din discuția în jurul acestei idei reiese că *textul* poate avea și dimensiunile unui lexem, dar poate fi, deopotrivă, mult mai amplu.

3. În analiza traducerii *Hronografului* avem ca reper ideile lui Coșeriu asupra actului traducerii. Pentru analiza lexicală și a tehnicii traducerii *Hronografului* la nivelul microtextului utilizăm, convențional, în locul noțiunii de text, noțiunea de *unitate de traducere*, în termenii în care este prezentată de R. Bell. Am observat structura acestora și am urmărit, în dinamica redării textului în românește, influența pe care o exercită asupra traducătorului textul grecesc, confruntând aproximativ 100 de foi din manuscris cu originalele. În principiu, orice traducere înseamnă interpretare. În textul *Hronografului*, însă, pot fi identificate unități de traducere redade cu mare expresivitate și unități de traducere redade cu un grad ridicat de literalitate. În funcție de gradul de expresivitate, de autonomia față de original și de precizia traducerii, textul prezintă, alternativ, unități de traducere redade diferit. Am numit aceste modalități de redare a textului din limba originalului *traducere neutră*, respectiv *traducere interpretativă liberă*.

Glosele și structurile apozitive au un regim aparte. Privind lucrurile astfel, acest tip de text reprezintă tot o interpretare, dar în sensul unei *adăugări* la textul traducerii, în scopul unei comprehensiuni optime, și nu o intervenție în procesul intim al redării unei unități de traducere în românește. La rigoare, am putea considera glosele și structurile apozitive ca unități de traducere redade interpretativ liber.

⁴² Eugen Coșeriu, *Competența lingvistică*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tomul XXXIII, 1992-1993, p. 42. Vezi și *Lo erróneo y lo acertado en la teoría de la traducción*, în vol. *El hombre y su lenguaje. Estudios de teoría y metodología lingüística*, Madrid, Editorial Gredos, 1977, pp. 237-238.

4. În ceea ce privește specificul elementelor unității de traducere, ca urmare a influenței textului grecesc, calcurile și, uneori, împrumuturile sunt net predominante în pasajele cu traducere neutră⁴³. Unele lexeme grecești sunt redată prin elemente turcești, în pasaje cu traducere neutră, dar cele mai multe turcisme și denumiri turcești de locuri, edificii ș.a. se întâlnesc în unități de traducere interpretativă liberă, ceea ce demonstrează că traducătorul cunoștea limba turcă⁴⁴ și realitățile din Imperiul Otoman, multe dintre ele dăinuind de pe vremea bizantină. Încă mai evidentă este competența sa în cazul elementelor slavone⁴⁵. Numeroase calcuri de structură cuprind termeni slavoni. De asemenea, traducătorul utilizează multe elemente slavone în pasaje traduse interpretativ liber. Aceeași este și situația celor câteva elemente latine neologice care nu au corespondent în textele grecești. Traducătorul cunoștea limba latină, dar nu utilizează elemente latine în terminologia religioasă⁴⁶.

B. Selectarea textelor pentru analiza unităților de traducere: I. f. 1^r - f. 50^v, II. f. 293^v - f. 322^v, III. f. 535^r - f. 557^v; criteriul de selecție – stiluri diferite: istoric, religios, beletristic; întrepătrunderea lor

Hronograful den începutul lumii fiind o traducere, și nu o scriere originală, se impune, pentru cercetarea lexicului (vezi partea a doua a primului volum) și a manierei de redare a textului în românește, analiza unităților de traducere. Pentru acest demers, am extras din întregul text trei segmente, totalizând circa 100 de foi. *Hronograful* este o specie literară în principal istorică, dar

⁴³ Vezi analiza în partea a doua a lucrării, capitolele despre calcurile lingvistice.

⁴⁴ Vezi cap. *Elemente grecești și Elemente turcești*, din partea a doua a lucrării, și cap. *Repere pentru stabilirea traducătorului* din DRAGOMIR, HRON. FIL.

⁴⁵ Vezi cap. *Elemente slavone* din partea a doua a lucrării.

⁴⁶ Vezi partea a doua a lucrării, cap. *Elemente latine*.

abordează și alte diverse teme; de aceea, criteriul pe care l-am avut în vedere pentru selecția fragmentelor a fost unul stilistic, iar textele selectate sunt reprezentative pentru întreaga traducere. Chiar dacă stilurile uneori se întrepătrund, am extras fragmentele astfel încât în fiecare din cele trei părți să *predomine* un alt registru, fie *cel istoric*, fie *religios*, fie *beletristic*, după cum urmează:

I. primul fragment este din partea scrisă de primul copist⁴⁷: f. 1^r - f. 50^v: *Glava 6. Cum au blăstămat Dumnădzău pre Cain pentru frate-său*⁴⁸ – *Glava 15. Gothoniil*. Tema dominantă este de natură religioasă, dar, grație talentului traducătorului, acest text se poate încadra și în seria textelor beletristice, atingând uneori și registrul textelor istorice;

II. al doilea fragment este din partea scrisă de copistul al doilea și este cuprins între f. 293^v - f. 322^v; conține textul de la *Împărăția Focăi tiranul. Glava 147 până la Împărăția lui Iustiniian cel însămnat, de al doilea rând. Glava 156*. Pe lângă subiectele istorice, care predomină, acest text prezintă numeroase trăsături specifice stilului beletristic și, deopotrivă, textelor religioase;

III. al treilea fragment este din partea scrisă de copistul al doilea, fragmentul cuprins între f. 535^r - f. 557^v, din *Glava 226* și cuprinde textul de la *paragraful Răspuns către Arie și arătare dentru dumnădzăiasca scrisoare, cum Fiiul lui Dumnădzău și Cuvîntul ieste aseamenea cu Părintele și într-o fire până la paragraful Pentru svîntul al cincea den lume săbor, învățatură*. În această parte a *Hronografului* se tratează exclusiv subiecte religioase, de morală și dogmă ortodoxă.

⁴⁷ Ms. 3517 a fost scris de doi copişti. Prima parte este cuprinsă în intervalul f. 1 - f. 270^v, iar partea a doua între f. 272^r - f. 608^v. Despre acest aspect și despre localizarea celor două părți ale manuscrisului vezi DRAGOMIR, HRON. FIL.

⁴⁸ Așa cum am arătat în DRAGOMIR, HRON. FIL., primele foi din ms. 3517 fiind pierdute, din această glavă lipsește începutul, care echivalează cu aproape o foaie din ms. 86, de aceea am recuperat titlul glavei din acest manuscris, editat sub titlul *Cronograftradus din grecește de Pătrașco Danovici*, în *ed. cit.*

CAPITOLUL 3.

Tipuri de traducere. A. Traducerea neutră:

a) simplă și b) complexă.

B. Traducerea interpretativă liberă. Categori

I. 3. A. Traducerea neutră

În cazul traducerii neutre se păstrează cvasiidenticelementele semnificației, desemnarea și sensul unității de traducere grecești și, cu o excepție (calcul de structură), și valoarea morfologică a membrilor acesteia, care sunt lexemele purtătoare de semnificație. Topica rămâne, în general, neschimbată sau foarte puțin diferită de topica din textul original, care este scris într-o variantă a limbii grecești bizantine utilizată de clasele medii instruite, și nu în sistemul elevat al katharevusei. Textul prezintă două modalități de traducere neutră, pe care le-am putea numi *simplă* și *complexă*.

a) Traducerea neutră simplă

Se caracterizează prin cvasiechivalență între lexemele unității de traducere din textul românesc și cele ale unității de traducere din textul grecesc și este identificabilă în fiecare dintre cele trei părți selectate din textul cronografului (notate I., II., III.). Este greu de precizat, însă, dacă predomină în una sau alta dintre acestea. Totuși, putem spune că în fragmentul al treilea, cu temă dominant religioasă, se întâlnește mai des. De asemenea, se poate afirma că, în comparație cu traducerea interpretativă, este utilizată mai rar. Pentru exemplificare, am extras câteva situații din fiecare dintre fragmentele selectate.

I. *vrū Dumnădzău să ispitească pre Avraam* (f. 12^r) – θέλοντας ὁ Θεός νὰ τὸν δοκιμάσῃ [κη'] (p. 28) (= vrând Dumnezeu să îl ispitească);

de moartea dobitoacelor încă nu grijiia nemic (f. 33^v) – τὸν θάνατον των ζώων δὲν ἐψήφησεν τίποτες [να'] (p. 51);

într-acesta chip au izbăvit Dumnădzău pre jidovi den mînule eghipteanilor (f. 38^v) – εἰς τοῦτον τὸ τρόπον ἐλύτρωσεν ὁ θεὸς τοὺς Ἑβραίους ἐκ χείρὸς τῶν Αἰγυπτίων [νη'] (p. 58);

i-au băgat într-atitea păcate (f. 41^v) – ἔβαλές τοὺς εἰς τόσην ἀμαρτίαν [ζα'] (p. 61);

ca și cînd ari hi curvit cu dînsă întru inima sa (f. 43^v) – ἤδη ἐμοίχευσεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ [ξγ'] (p. 63);

mîncară den grîul acelui pămînt pîine (f. 47^v) – ἔφαγον ἄπο τὸ σιτάρη τῆς γῆς ἐκίνης ψωμῆ [ο'] (p. 70).

II. *dentru frunzda noastră Tarigradul nu va să să mai aumbrească* (f. 294^v) – ἄπο τὰ φύλλα μας πλέον δὲν θέλη σκιασθῆ ἡ Πόλις⁴⁹ [σςα'] (p. 291);

cine poate să scrie mulțimea acestor păgîni (f. 305^v) – τίς νὰ γράψῃ τὸ πλῆθος τῶν ἄσεβῶν [σςζ'] (p. 297);

nu era nice într-o noapte să nu vadă pre frate-său în vis (f. 312^r) – δὲν ἔλειπε κάθε νύκταν νὰ τὸν βλέπει εἰς τὸν ὕπνον του [τβ'] (p. 302);

este sămn de bucurie, nu de scîrbă (f. 310^r) – εἶναι σημεῖον χαρᾶς καὶ οὐχι λύπης [τ'] (p. 300);

carele credeț să vă izbăvască dentru mînuli noastre (f. 305^v) – ὁποῦ πιστεύεται νὰ ἐλευθερωθῆτε ἄπο τὰ χέρια μας [σςζ'] (p. 297).

III. *ceale den ceri și ceale de pre pămînt* (f. 535^v) – τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς [υπ'] (p. 480) (= cele din ceruri și cele de pe pămînt);

ca să iei sămnul credinței aceștiia (f. 536^v) – νὰ λάβῃς τὸ σημεῖον τῆς πίστεως ταύτης [υγ'] (p. 483);

rămasă în inema pămîntului (f. 540^v) – διαμῆναι ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς [υπε'] (p. 485);

⁴⁹ Prin Πόλις se denumeste capitala imperiului, Constantinopolul.

pre rostul a două sau trei mărturii să fie stătute tot cuvântul (f. 546^r) ἐπὶ στόματος δύο ἢ τριῶν μαρτύρων σταθήσεται πᾶν ρῆμα [υς'] (p. 490);

să-i tragă den rătăcitura idolilor (f. 548^v) – νὰ τοὺς σύρη ἄπὸ τῆν πλάνην τῶν εἰδώλων [υςγ'] (p. 493);

cură sudorile lui Hristos ca picăturile de sânge (f. 551^v) – ἔτρεχον οἱ ἰδρώτες αὐτοῦ ὡσει θρόμβοι αἵματος [υςζ'] (p. 497).

b) Traducerea neutră complexă

Aceasta este o modalitate de redare a textului grecesc asemănătoare, ca proces intim, cu traducerea neutră simplă, cu excepția faptului că, în acest caz, în interiorul unității de traducere românești, unuia dintre lexeme i se adaugă alți membri, în general sinonime sau alți termeni care întăresc ideea, aflați în propoziție în relație de subordonare față de cuvântul cu echivalent în textul grecesc și care aparțin cvasiexclusiv lexicului românesc. Uneori acestea sunt și slavonisme, prin care se accentuează ideea sau se clarifică contextul. Am întâlnit traducerea neutră complexă în special în primele două părți, dar, pentru a arăta că este o manieră reperabilă în întregul text, am extras și exemple din partea a treia.

I. *leamne îndurate foarte tari* (f. 1^v) – ξύλα δυνατὰ [ιδ'] (p. 14) (= lemne tari);

îndoit păcat face și moarte îndoită (f. 42^v) – κάμη διπλὸν φόνον [ξγ'] (p. 63) (= face moarte dublă);

au pus nume celor șapte planite a ceriului ș-a crîngului (f. 1^r) – ἔβαλεν εἰς τοὺς ἑπτὰ πλανήτας ὀνόματα [ιβ'] (p. 12) (= au pus celor șapte planete nume);

te-au viclenit frații tăi cu zavistie (f. 27^v) – οἱ ἀδελφοί σου σε ἐπιβουλεύθησαν [μβ'] (p. 42) (= frații tăi te-au viclenit).

II. *grozav își făcea voia rea și scîrbă* (f. 310^r) – πολλὰ ἔλυπεῖτο [τ'] (p. 300) (= mult i-a părut rău);

le afla vină și prihană (f. 317^r) – χωρὶς αἰτίας [τε'] (p. 305) (= fără vină);

năroadele [...] strîga în gura mare [...] și-l blăstăma cu lacrăm hierbinț (f. 295^v) – ἐβόων μετὰ δακρύων κατὰ αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν [σςβ'] (p. 292) (= Au strigat cu lacrimi împotriva acestuia către Dumnezeu);

cu cuvinte bune și cu învățături dulci (f. 301^v) – λόγους γλυκιτάτους [σςε'] (p. 295) (= cuvintele cele mai dulci).

III. foarte turbura și amesteca (f. 536^v) – ἐσύγχυζεν πολλὰ [υπβ'] (p. 482) (= amesteca multe);

i-au blăstămat și i-au anathematisit (f. 537^v) – τοὺς οποίους ἀναθεμάτησαν [υπγ'] (p. 483) (= pe care i-a blestemat), completat în același sens cu o secvență aparținând traducătorului: *și pe după ce i-au blăstămat și i-au triclețit* (f. 537^v);

tainele lui Dumnădzău pentr-aceaea să chiamă minuni și ciudeasă (f. 548^v) – τὰ ἄπόκριφα τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦτο λέγονται θαύματα [υςγ'] (p. 493) (= cele ascunse ale lui Dumnezeu, pentru aceea se numesc minuni);

să nu să fie mai întrupat, să să facă om (f. 551^r) – χωρὶς νὰ γηνη ἄνθρωπος [υςς'] (p. 496) (= fără să devină om).

B. Traducerea interpretativă liberă. Categorii

Unitățile de traducere pe care traducătorul le-a redat în traducere interpretativă liberă se caracterizează prin faptul că, deși sistemul limbii permite o traducere neutră, textul prezintă reorganizarea unității de traducere în comparație cu textul grecesc, la nivelul semnificației sau/și al desemnării, uneori și al sensului, *însoțită de reorganizarea în plan morfologic, sintactic și semantic, cu diferite grade de expresivitate*. În componența unităților de traducere redată în această manieră intră, în mare majoritate, lexeme necalchiate, slavonisme (rare sau integrate de multă vreme în limbă), cea mai mare parte din turcisme, latinisme neologice pentru acea vreme, grecismele cunoscute de traducător independent de textul grecesc.